

Ks. Prof. UMK dr hab. Wiesław Kraiński
Katedra Nauk Społecznych i Prawa Kanonicznego
Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
w Toruniu

Recenzja rozprawy doktorskiej ks. mgr lic. Pawła Antosiaka
pt. „Prawo o bluźnierstwie” jako przeszkoda w dialogu międzyreligijnym w Pakistanie
(Warszawa 2023, ss. 292),
przygotowanej na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie
pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Waldemara Cisło

Wypełniając uchwałę Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych z dnia 24 kwietnia 2023 roku, przekazaną przez Księdza Dziekana prof. dra hab. Piotra Tomasika pismem z dnia 24 kwietnia 2023 roku – po wnikliwym zapoznaniu się z przedstawioną do oceny dysertacją doktorską Ks. mgr lic. Pawła Antosiaka na temat: **„Prawo o bluźnierstwie” jako przeszkoda w dialogu międzyreligijnym w Pakistanie**, napisaną pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Waldemara Cisło

– jednoznacznie stwierdzam, że **rozprawa spełnia wszystkie wymagania stawiane pracom doktorskim** określone w *Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz. U. 2003 nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami) i przedkładałam wniosek Radzie Dyscypliny Wydziału Teologicznego UKSW w Warszawie o dopuszczenie ks. mgr lic. Pawła Antosiaka do dalszego przewodu doktorskiego.

Uzasadnienie:

Mój wniosek uzasadniam w pięciu zasadniczych częściach:

1. Temat, struktura pracy, cel pracy
2. Źródła i metoda pracy
3. Ocena merytorycznej strony pracy
4. Ocena formalnej strony pracy
5. Pytania oraz wniosek końcowy

Doświadczenie bezpośrednie i bolesne sytuacje życiowe Chrześcijan ukazane w jednej z publikacji promotora tej pracy - Ksiądz profesor Waldemar Cisło „Imigranci u bram kryzys uchodźczy i męczeństwo chrześcijan XXI wieku” Kraków 2017 Cytuję fragmenty

„ ... Rzeczywiście od dawna, a w ostatnich czasach już bardzo silnie islam kojarzy się nam z przemocą ... Zależy nam na tym, żeby tam gdzie musimy żyć ze sobą my chrześcijanie i oni muzułmanie - współżycie układało się jak najbardziej pokojowo ss.136 - 137 ...Poważny problem istnieje w Pakistanie gdzie radykalizacja islamu jest bardzo silna i często dochodzi do samosądów na tle religijnym a policja i władze nie nadążają zareagować ...czasami muzułmanie do rozgrywek wewnętrznych używają prawa o blasfemii... zdarzają się oskarżenia o profanację Koranu w celu zemsty. Dochodzi do paradoksalnych sytuacji - kara śmierci za rzekome wysyłanie bluźnierczej wiadomości tekstowej...islam radykalny rośnie w siłę w Pakistanie ss. 138 – 140”. Przedstawione doświadczenie oddaje istotę tematu podjętego przez ks. mgra lic. Pawła Antosiaka *Prawo o bluźnierstwie” jako przeszkoda w dialogu międzyreligijnym w Pakistanie*.

Ogromnie cieszy fakt, że właśnie to zagadnienie z religiológii – znalazło zainteresowanie w refleksji naukowej prowadzonej na Wydziale Teologicznym USKW w Warszawie, osobiście podjął się zadania promotora wytrawny, uznany i ceniony autorytet w tym obszarze badawczym – ks. prof. dra hab. Waldemar Cisko.

Zanim wypowiem się bezstronnie o strukturze dysertacji, jej warstwie merytorycznej i zgodności z kanonami poprawności metodologicznej, pragnę zauważyć, że jako czytelnik i recenzent rozprawy jednocześnie, odbyłem interesującą przygodę poznawczą. Wraz z lekturą dysertacji coraz bardziej nabierałem przeświadczenia, że tytułowa kategoria *Prawo o bluźnierstwie* była dla Doktoranta jedynie pretekstem do gruntownej (diachronicznej) analizy tematu. To bez wątpienia pionierska i bezcenna praca faktograficzna, oparta o dostępne i solidne źródła. Z pozycji czytelnika mogę powiedzieć, że jestem wdzięczny Autorowi rozprawy i jego Promotorowi za kompetentny, przejrzysty i przekonujący wkład w poszerzenie zrozumienia instytucji prawnych w Pakistanie, warunków społecznych i religijnych oraz w kontekście prawa o bluźnierstwie praw człowieka.

Dokonując recenzji pracy, najpierw wypowiem się na temat jej struktury, a następnie przejdę do zagadnień bardziej szczegółowych (merytorycznych), by na koniec odnieść się do metodologii i jakości edycyjnej rozprawy.

1. Temat, struktura, cel pracy

Rozprawa doktorska jest zatytułowana: *Prawo o bluźnierstwie” jako przeszkoda w dialogu międzyreligijnym w Pakistanie*

Temat dysertacji spełnia kryteria metodologiczne. Autor wskazał przedmiot badawczy, określając obszar analiz- prawo o bluźnierstwie w Pakistanie. Wyjaśnił obszernie kluczowy termin z tytułu pracy, „bluźnierstwo s. 7-9” oraz dialog międzyreligijny (s. 13).

Dysertacja jest złożona z następujących elementów składowych: *Spis treści* (s. 2); *Wykaz skrótów* (s. 3-6); *Wstęp* (s. 7-16); *Rozdział I. Sytuacja społeczno-polityczna w Pakistanie* (s. 17-73); *Rozdział II. Sytuacja Religijna w Pakistanie* (s. 74-126); *Rozdział III. System prawny Pakistanu* (s. 127-182); *Rozdział IV. „s. 183-233); Rozdział V. Społeczność międzynarodowa wobec „prawa o bluźnierstwie”* (s. 234-286); *Zakończenie* (s. 281-286); *Bibliografia* (s. 286-292). Rozdziały liczą około 55 stron. Ostatni rozdział obejmuje 48 stron. Owa różnica jest jak najbardziej uzasadniona objętością treści poszczególnych punktów analiz. Rozdziały tworzą logiczną i spójną całość. Odmienna w każdym rozdziale ilość podrozdziałów spełnienia kryterium kompletności opracowania.

Autor w następujący sposób określił cel rozprawy: (s. 13-14). „Autor opracowania zamierza ukazać prawo o bluźnierstwie jako źródło tego problemu, by pomóc zebrać i wskazać rozwiązania, które mogą pomóc ochronić konkretne jednostki i otworzyć Pakistan jako kraj wolnych ludzi na społeczność światową. Międzynarodowe organizacje rządowe oraz pozarządowe, które wydają co roku raporty dotyczące praw człowieka, nieustannie wykazują, iż ten problem w Pakistanie , poparty ustawodawczą przez państwo klasyfikuje go w czołówce krajów łamiących te prawa”. Wskazany cel został osiągnięty. Praca stanowi ponadto niszowe opracowanie z tego zakresu. Można przypuszczać, iż będzie inspiracją nad dalszym zgłębianiem prawa o bluźnierstwie w innych przestrzeniach ustawodawczych.

2. Źródła i metoda pracy

Rozprawa doktorska posiada charakter źródłowy. Autor wyodrębnił pośród źródeł następujące grupy tekstów: Dokumenty Kościoła: dokumenty Drugiego Soboru Watykańskiego, nauczanie papieża Franciszka, dokumenty Stolicy Apostolskiej; Dokumenty prawne: Republiki Pakistanu, ONZ, parlamentu europejskiego; Raporty; Opracowania. Bibliografia zawiera 79 pozycji w tym 56 pozycji w języku angielskim, co dodatkowo podnosi wartość opracowania.. Bibliografia uporządkowana jest alfabetycznie.

Autor stosuje metodę porównawczą i syntetyczną w celu zebrania, uporządkowania i wybrania najistotniejszych dla pracy materiałów; analityczną porównawczą- zestawiając istniejące raporty organizacji międzynarodowych; historyczną opisując etapy powstania państwa i kształtowania się ustawodawstwa oraz „case study” opisując przypadki łamania podstawowych praw człowieka w konkretnych sytuacjach. Metody zostały dobrane w sposób właściwy,

przy uwzględnieniu specyfiki zgromadzonych danych. W lekturze rozprawy brakuje wyodrębnionych podsumowań poszczególnych rozdziałów, co przy tego rodzaju trudnej i szczegółowej treści ułatwiałoby lekturę.

3. Ocena merytorycznej strony pracy

Rozprawa doktorska ks. Pawła Antosiaka jest opracowaniem interdyscyplinarnym skupiającym się na takich dziedzinach jak historia, socjologia, religioznawstwo, prawo, politologia oraz psychologia społeczna. Dysertacja skupia się na dwóch podstawowych instytucjach: prawa o bluźnierstwie i dialogu międzyreligijnym. Doktorant dokonał poprawnego opisu procesów społecznych, religijnych, prawnych i politycznych zachodzących w powstałym Pakistanie.

Autor wyodrębnił w pracy pięć jednostek tematycznych w randze rozdziałów, który przyporządkowane są podrozdziały. Pierwszy rozdział jest zatytułowany. *Sytuacja społeczno-polityczna w Pakistanie Kryteria funkcjonowania wspólnot w Kościele katolickim*. W tejże części pracy ukazano: Genezę powstania państwa, ustrój polityczny oraz strukturę etniczną, demograficzną i społeczną. Przyjęty podział w dysertacji jest słuszny, gdyż bez zrozumienia genezy państwa– Pakistanu nie można zrozumieć tego co jest celowym problemem wskazanym przez doktoranta: trudności w dialogu międzyreligijnym. Na uwagę zasługują w tej części pracy wnioski o traktowaniu religii w sposób instrumentalny powiązany z polityką stawianie takiej tezy zawsze uniemożliwi ja szczery dialog międzyreligijny, a prawo o bluźnierstwie staje się środkiem do realizacji celów politycznych. Prawidłowe jest również podsumowanie pierwszego paragrafu pierwszego rozdziału przez doktoranta, które uzasadnia opisanie genezy państwa: podstawę państwa – Pakistanu stanowią postkolonialne doświadczenia, próba zbudowania jednolitego organizmu państwowego w oparciu o religię, konflikty etniczne i religijne i związek z polityką globalną. Szczegółowe przedstawienie genezy powstania Pakistanu umożliwiło doktorantowi opisanie, a nam zrozumienie ustroju politycznego tegoż państwa. Na pochwałę zasługuje w paragrafie ustrój polityczny pogłębiona refleksja autora: religia, która jest narzędziem upolitycznienia oraz wskazanie trzech szkół, które sugerują nam iż taki komponent, jakim jest upolitycznienie mas za pomocą religii w przypadku Islamu, wiąże się z przemocą. W przypadku Pakistanu religia miała stanowić siłę integrującą naród, stało się zupełnie odwrotnie polityczna instrumentalizacja (polityczne partie religijne) religii stała się narzędziem do niszczenia odrębności etnicznych, religijnych, językowych, a również regionalnych. Kończąc pierwszy rozdział autor wskazuje na tych, którzy uciskają i są przedmiotem ucisku opisując strukturę etniczną demograficzną i społeczną w Pakistanie.

W drugim rozdziale, *Sytuacja Religijna w Pakistanie*, który ma charakter wybitnie kulturowo-religioznawczy, autor rozpoczynając od opisu Islamu słusznie stawia tezę: Islam nie jest wyłącznie systemem religijnym lecz złożonym systemem prawno moralnym, co ma niewątpliwie odniesienie do prawa o bluźnierstwie. System ten reguluje wszystkie aspekty życia człowieka i nie ma w nim rozdziału między religią a polityką. Autor dokładnie opisał wszelkie modulacje i napięcia prześladowcze w samej strukturze Islamu: Szyici i Sunnici. Wśród tych dwóch czołowych nurtów Islamu autor zanalizował nie tylko konflikty zachodzące między Szyitami a Sunnitami, ale również wyszczególnił kolejne grupy tych odmian religii muzułmańskiej wskazując stopień fundamentalizmu. Wreszcie autor przechodzi w sposób praktyczny do grupy religijnej sobie bardzo bliskiej, opisując nie tylko strukturę liczebną chrześcijan, sposób ich życia, ale również formy ich prześladowania. Na pochwałę zasługuje wyszczególnienie przez autora praktycznych przypadków prześladowań w kontekście bluźnierstwa (s. 110 – 113). Opis wyznań w tym rozdziale ma charakter kompletny. Autor w ostatnim paragrafie opisuje inne wyznania dopełniając opisu wszystkich grup religijnych istniejących w Pakistanie, wskazując na region ich bytowania znaczenie polityczne i formy prześladowania. (s. 114 – 126).

Trzeci rozdział, *System prawny Pakistanu*. Z punktu widzenia prawnego doktorant opracowując system prawny Pakistanu zachował hierarchię instytucji prawnych rozpoczynając od konstytucji, ale również przedstawiając historyczny rys jej powstawania, modulacji i zmian. Opisując porządek konstytucyjny autor nakreślił istniejący w Pakistanie system parlamentarny. W drugim paragrafie opisał umowy międzynarodowe, jakie wiążą republikę pakistańską z innymi podmiotami prawa międzynarodowego oraz w paragrafie trzecim pakistański kodeks karny. Można postawić autorowi dysertacji pytanie czy konieczne było wprowadzenie rozdziału o systemie prawnym Pakistanu i opisywanie go w tak szczegółowy sposób. Dla pełnego opisu problemu postawionego w swojej pracy doktorskiej przez księdza Pawła Antosiaka ten rozdział jest konieczny i nieodzowny, by zrozumieć normy szczegółowe, które regulują istnienie i stosowanie prawa o bluźnierstwie. Prawo o bluźnierstwie ma swoje umiejscowienie w całym systemie prawnym takim jak konstytucja, umowy międzynarodowe i wreszcie kodeks karny. Autor choć jest teologiem zreczenie porusza się w gąszczu przepisów prawnych zwłaszcza tych odnoszących się do prawa karnego. Słuszną obserwacją piszącego jest twierdzenie, że system prawny ma wpływ na porządek społeczny, a w przypadku Pakistanu na nadużycia

wobec mniejszości religijnych (s. 182 – 183). Autor przemycą nam również, choć byłoby pożądane w sposób bardziej jasny i uporządkowany, działania judykatury (s.180).

W rozdziale czwartym *Prawo o bluźnierstwie” a wybrane prawa człowieka* jest zestawienie wybranych praw człowieka z prawem o bluźnierstwie. Należy wskazać, iż rozdziały w dysertacji są ułożone w sposób komplementarny. W poprzednim rozdziale autor dokonuje przeglądu prawa, a w tym prawa karnego łącznie z prawem o bluźnierstwie. W czwartym rozdziale zestawia prawo o bluźnierstwie z wybranymi prawami człowieka, dla których jest ono zagrożeniem. Słusznym spostrzeżeniem jest zdanie, iż zakazy dotyczące bluźnierstwa oraz zniesławiania religii naruszają podstawy praw człowieka chroniąc zamiast osoby idee (s. 184). W konsekwencji, jak dowodzi doktorant prawo do życia i niestosowania tortur za przestępstwa bluźnierstwa, chroni religijną islamską większość i naruszane jest wobec mniejszości (s. 187 – 189). Analogiczna zasada stosowana jest w przypadku prawa do wolności i wyrażania poglądów (s. 197). W oparciu o normy prawne autor pracy wykazuje, że artykuł 19 Powszechnej deklaracji praw człowieka, który stawia ograniczenia wolności do wyrażania poglądów gdy chodzi o reputacje innych osób, ochronę bezpieczeństwa Narodowego, porządku publicznego, zdrowia, moralności jest naruszany, gdyż te wymieniane wyżej kategorie, nie są stosowane wobec mniejszości religijnych w Pakistanie (s. 198). Wartością tegoż rozdziału jest również ocena a także przedstawienie mediów społecznościowych w zakresie wolności wypowiedzi i odniesienie do prawa o bluźnierstwie. W tym kontekście autor naświetla postępowania sądowe w których rozstrzyga się naruszenie prawa o bluźnierstwie w mediach społecznościowych (s.207). Prawo o bluźnierstwie jest zestawione przez doktoranta z prawem do wolności religii i wiary, z prawem do równości, braku dyskryminacji oraz prawem do sprawiedliwego procesu i zakazem bezpodstawnego pozbawienia wolności. Bardzo ciekawym i merytorycznie poprawnym jest określenie niezawisłości sędziego: niezawisłość instytucjonalna to niezależność od innych gałęzi władzy oraz niezawisłość indywidualna to niezależność od innych członków wymiaru sprawiedliwości. W powyższej kwestii autor przynosi nam bardzo dużo wiadomości dotyczących urzędów wymiaru sprawiedliwości takich jak prokurator, sędzia, adwokat oraz wskazuje na ich działania dając szereg przykładów z judykatury (s. 228 – 233).

W rozdziale piątym *Spoleczność międzynarodowa wobec „prawa o bluźnierstwie”* Autor przechodzi od wymiaru teoretycznego do wymiaru praktycznego opisując instytucje i organizacje międzynarodowe przykładowo Amnesty International, instytucje kościoła katolickiego -Komisja do spraw kontaktów religijnych z Muzułmanami i innych wspólnot chrześcijańskich oraz oddolne inicjatywy społeczne, które realnie są zdolne, aby bronić prześladowane mniejszości religijne i prowadzić konstruktywny dialog ze społecznością muzułmańską. Doktorant

wyróżnia również trzy płaszczyzny uzasadniające ochronę praw mniejszości: pokój , godność człowieka i kulturę (s. 238). Bardzo trafnym sformułowaniem i podsumowaniem, którego dokonał doktorant są słowa“ wysoki poziom poparcia w Pakistanie dla praw o bluźnierstwie jest zakorzeniony w dwóch kluczowych obszarach: poparciu politycznym i poparciu społecznym , przy czym to drugie silnie wpływa na to pierwsze “ (s. 271). Opierając się na wynikach pracy autora badacz z dziedziny psychologii społecznej mógłby pokusić się na opis sytuacji religijnej w Pakistanie – wskazują na to również liczne przykłady prześladowań mniejszości religijnej i konkretnych osób w oparciu o tak zwaną psychologię tłumu.

4. Ocena formalnej strony pracy

We *wstępie* proponowałbym układ części składowych: wprowadzenie, następnie kwestie metodologiczne i na koniec opis zawartości pracy. *Spis treści* budzi zastrzeżenia – numery stron nie pokrywają się z numeracją w tekście. *Zakończenie* zawiera syntetycznie sformułowane wnioski, odnoszące się do treści rozprawy. *Zakończenie* (s.281) rozpoczyna się na końcu strony, natomiast bibliografia umiejscowiona jest pod zakończonym wstępem (s.286) – co należy tłumaczyć przedstawieniem tekstu.

Brak nieprawidłowości interpunkcyjnych i stylistycznych, błędów ortograficznych, słowa obcojęzyczne stosowane są w sposób poprawny. W niektórych miejscach dysertacji występują literówki (s. 10, 39). Przypisy sporządzono metodą przecinkową, zachowując numerację ciągłą odsyłaczy od początku do końca pracy (najwyższy numer 545). Na uwagę zasługuje fakt, że doktorant używa przypisów w zakończeniu pracy. Obecne systemy nie dopuszczają używania odsyłaczy w zakończeniu prac dyplomowych i naukowych – mają się tam znaleźć jedynie wnioski wynikające z przeprowadzonych badań.

5. Pytania oraz wniosek końcowy

Jeśli Doktorant przyjmuje sformułowane przez recenzenta drobne zastrzeżenia proszę o ustosunkowanie się do następującej kwestii:

1. Jak wydarzenia związane z przypadkiem Asii Bibi wpłynęły na sytuację chrześcijan w Pakistanie?
 2. Jakie są perspektywy zmiany prawodawstwa w Pakistanie, w szczególności tzw. ustaw o bluźnierstwie?
-

Wniosek

Zaprezentowaną rozprawę doktorską Ks. mgra lic. Pawła Antosiaka należy postrzegać, jako ważny przyczynek do tematu dialogu międzyreligijnego z Islamem. Praca ma charakter precyzyjny, deskryptywny i stanowi punkt odniesienia do dalszych badań. Recenzowana dysertacja wnosi wiele bezcennych treści w obszar religiologii. Autor posiada umiejętności badawcze i obszerną wiedzę.

Oceniając walory rozprawy doktorskiej przedłożonej przez Ks. mgra lic. Pawła Antosiaka *Prawo o bluźnierstwie" jako przeszkoda w dialogu międzyreligijnym w Pakistanie* napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Waldemara Cisko na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie, stwierdzam, że spełnia ona wymogi *Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz. U. 2003 nr 65 z późn. zm.) i przedkładam wniosek Radzie Dyscypliny Naukowej Wydziału Teologicznego UKSW w Warszawie o dopuszczenie w/w do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

ks. Wiesław Kraiński

/-/ ks. prof. UMK dr hab. Wiesław Kraiński

Toruń, dnia 20 czerwca 2023 roku